

ELEONORA JEDLIŃSKA
UNIwersytet Łódzki*

 <https://orcid.org/0000-0002-4322-5563>

Awangarda w kręgu Jacques'a Maritaina

Max Jacob: „Ubogi ogląda płaszcz otrzymany od świętego Marcina i mówi: »Nie ma kieszeni?«” / „Le pauvre examine le manteau de saint Martin et dit: »Pas des poches?«”¹.

Fakty związane z działaniami pierwszej wojny światowej, wybuch rewolucji październikowej 1917 r. spowodowały, że w roku 2017, w stulecie owych, decydujących o losach świata wydarzeń, odbyło się szereg spotkań i dyskusji, podczas których rozważano „narodziny” i istotę awangardy artystycznej w Europie i na świecie. Czas około roku 1917 to także okres, gdy we Francji kształtował się ruch neotomistyczny. Jego oddziaływanie odegrało poważną rolę w życiu ówczesnych twórców awangardy europejskiej. Owa, jak ów ruch nazywa Brian Porter-Szücs, „samozwańcza awangarda katolicka Europy Zachodniej” wyłoniła się z francuskiego personalizmu². Skupiała w swych ramach – mniej lub bardziej zaangażowaną – grupę intelektualistów (artystów, kompozytorów, pisarzy, filozofów), którzy wywarli zasadniczy wpływ

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii Sztuki, Katedra Historii Malarstwa i Rzeźby, e-mail: eleonora.jedlinska@gmail.com.

¹ Przekł. J. Hartwig, *Mechaniczna muzyka w bistro / Musique mécanique dans un bistro*, w: części *Kubek do kości: dodatek / Le Cornet à dés: adde*, w: M. Jacob, *Poematy prozą*, Kraków 1983, s. 269; przedruk za: M. Jacob, *Exposition coloniale. Derniers poèmes en vers et en prose*, Paris 1945 (strony nieznanne).

² B. Porter-Szücs, *Faith and Fatherland. Catholicism, Modernity, and Poland*, Oxford 2011, s. 155.

na światopogląd i postawę twórczą awangardy europejskiej i pośrednio Stanów Zjednoczonych Ameryki.

Wielka Wojna, w jej konsekwencji rewolucja październikowa, przemiany geopolityczne i ekonomiczne na świecie, aktywizujące się ruchy totalitarne wyzwoliły w kręgach francuskich myślicieli (m.in. Charles Maurras, Emmanuel Mounier, Étienne Gilson, Gabriel Marcel, Jacques Maritain³) zainteresowanie, a niekiedy głęboką przemianę światopoglądową także wśród artystów związanych z ruchem awangardowym. Wyjątkowym miejscem, skupiającym najważniejsze nazwiska europejskiej awangardy, był dom Maritainów w Meudon pod Paryżem, gdzie prowadzono dyskusje o polityce i konieczności dążenia do zrozumienia każdego wyznania religijnego, słuchano awangardowej muzyki, czytano poezję, dyskutowano na temat roli i filozofii sztuki we współczesnym świecie. Renoma Maritaina, uznawanego już przed pierwszą wojną światową za jednego z najbardziej obiecujących młodych filozofów katolickich, sprzyjała zainteresowaniu ze strony twórców awangardowych, rozczarowanych niespełnionymi obietnicami demagogów roztaczających utopijną wizję w lepsze jutro mas i nowy, szczęśliwy ład.

Punktem wyjścia skupienia grupy artystów międzynarodowej awangardy międzywojennej wokół francuskiego filozofa Jacques'a Maritaina i jego żony Raïssy było wyjątkowe w tamtym okresie zaangażowanie intelektualistów i artystów w ruch neotomistyczny. Przekonanie, że człowiek mimo postępu technicznego nie potrafi zagospodarować świata, zachować w nim harmonii, podporządkować go sobie, aby był jego „dobrem”, że jego działania zmierzają ku samozniszczeniu, wyzwoliło pragnienie pytania o zakres tego, co stanowi o istnieniu i posiadaniu.

Ów zwrot w stronę nowego, nowoczesnego pojmowania myśli św. Tomasza z Akwinu był m.in. podyktowany chęcią znalezienia odpowiedzi na pytanie o przyczynę katastrofy pierwszej wojny

³ Jacques Maritain urodził się w Paryżu w 1882 r. w rodzinie protestanckiej, zmarł w Tuluzie w 1973 r. Po ukończeniu paryskiego Liceum Henryka IV (1898–1899) studiował na Sorbonie, tu zainteresował się scjentyzmem i socjalizmem. Razem z przyszłą żoną Raïssa, którą poznał na studiach, uczęszczali na wykłady Henriego Bergsona. W 1906 r. oboje przeszli na katolicyzm (Raïssa była Żydówką). Ta decyzja spowodowała odejście Maritaina od bergsonizmu i skoncentrowanie na neoscholastyce. Wówczas zwrócił się ku filozofii Étienne'a Gilsona. Maritain był jednym z głównych kontynuatorów myśli św. Tomasza z Akwinu w XX w., przedstawicielem personalizmu chrześcijańskiego.

światowej, której zakończenie nie zwiastowało ani bezpieczeństwa, ani zażegnania ogólnonarodowych konfliktów ideologicznych i geopolitycznych. Wynikał także z przeczucia nadciągającej kolejnej tragedii.

Rewolucja październikowa, wielka tradycja awangardy, konstrukttywizm, dadaizm, surrealizm, manifesty i odezwy, idee niemieckich ekspresjonistów, pisarzy i artystów poznańskiego Buntu i łódzkiej grupy Jung Idysz stanowiły dla dość szerokiego kręgu twórców skupionych wokół Maritaina dziedzictwo artystyczne i intelektualne. Jednakże wydarzenia historyczne, społeczne i ekonomiczne powodowały niekiedy potrzebę odrzucenia wiary w niezaprzeczalny wpływ rewolucji na kształt i rozwój współczesnej kultury i zwrócenie się ku odnowie myśli tomistycznej, wskazującej możliwość odbudowania roli jednostki ludzkiej, osoby w Bogu – jak chciał św. Tomasz z Akwinu⁴.

* * *

Pojęcie osoby ludzkiej, pochodzące z *Sumy teologicznej* św. Tomasza z Akwinu, według dwudziestowiecznych myślicieli, których wpływ na wyznawców owego nurtu był niebagatelny, zawierało się w postawie wynikającej z pojmowania człowieka XX w. jako „jednostki” zbyt łatwo ulegającej ideologiom totalitarnym. Bezkrytyczne podporządkowanie się komunizmowi i faszyzmowi – jak uważali personaliści – wynikało ze skłonności jednostki do nadmiernego indywidualizmu i sceptycyzmu. Twórczość i światopogląd Maritaina, jego filozofia, neotomistyczny personalizm, myśl filozoficzno-teologiczna stały się w latach dwudziestych i trzydziestych XX w., a także podczas drugiej wojny światowej dla sporej grupy artystów, pisarzy, poetów, kompozytorów duchową i intelektualną gwarancją walki o zmniejszenie potęgi reżimów faszystowskiego i komunistycznego.

Personalizm reprezentowany przez Maritaina wywodził się z tomistycznego pojęcia osoby ludzkiej, oznaczającego według św. Tomasza z Akwinu „[...] jednostkowe jestestwo rozumnej natury. Jednostka zaś oznacza to, co jest odrębne od wszystkiego, ale samo w sobie jest niepodzielne. Osoba przeto w każdej naturze oznacza to, co jest wyodrębnione w tejże naturze – kontynuował

⁴ Por. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, przekł. P. Belch OP, t. I, Londyn 1963.

– w naturze np. ludzkiej oznacza: to oto mięso, te właśnie kości, tę oto jednostkę; i chociaż one nie wchodzą w znaczenie czy określenie osoby w ogóle, wchodzą jednak w znaczenie osoby ludzkiej⁵. Maritain po raz pierwszy posłużył się pojęciem osoby ludzkiej w publikacji z 1925 r. pt. *Trzej reformatorzy*. „Osoba ludzka” była dla niego ideą uosabiającą tomizm, to zaś umożliwiło mu wyłonienie istoty personalizmu tomistycznego. W przywołanej książce jej autor jasno określił sedno jednostki postrzeganej jako najmniejszą część ludzkości, tymczasem osoba, według niego, jest unikatowym bytem wyznaczonym przez duszę stworzoną przez Boga, która w sferze doczesnej przyjmuje formę cielesną⁶. Światopogląd Maritaina, jego idea rozumienia i uznawania wyznawców każdej wiary miały znaczący wpływ na sztukę i postawę twórców skupionych wokół niego. Ten wątek będzie zasadniczym przedmiotem tegoż artykułu.

Twórczość Maritaina obejmuje – oprócz szeregu opracowań dotyczących takich dziedzin filozofii, jak m.in. metafizyka jako nauka o podstawowej strukturze rzeczywistości, oparta na zdrowo-rozśadkowej „intuicji bytu”, teoria poznania, estetyka, filozofia moralna – szeroki zakres badań nad filozofią kultury i sztuki. *Art et scholastique* (1920), *Frontières de la poésie* (1935), *L'intuition créatrice dans l'art et dans la poésie* (1966) to publikacje formułujące tomistyczną teorię piękna w odniesieniu do sztuki współczesnej. Przesłanie w nich zawarte miało istotny wpływ na ówczesne środowisko artystyczne. Lata trzydzieste były okresem silnego zaangażowania politycznego Maritaina, wystąpił on wtenczas przeciw represji wobec robotników wiedeńskich (1934), przeciw faszystowskiej inwazji Abisynii, bombardowaniu Guerniki. Ataki ze strony prawicy politycznej, także w środowiskach katolickich, prowokowały opublikowanie przez Maritaina w 1935 r. *Lettre sur l'indépendance*. Gdy wybuchła wojna w Hiszpanii, Maritain jednoznacznie opowiedział się jako przeciwnik faszyzmu. W licznych artykułach i pismach atakował antysemityzm, przedstawiał własny obraz relacji między chrześcijaństwem a judaizmem⁷.

⁵ *Ibidem*, s. 26.

⁶ J. Maritain, *Trois réformateurs: Luther – Descartes – Rousseau. Avec six portraits*, Paris 1925, s. 16–17. Wydanie polskie: *idem*, *Trzej reformatorzy: Luter – Descartes – Rousseau*, przekł. K. Michalski, Warszawa 1939.

⁷ Pisma Jacques'a Maritaina dotyczące związków między chrześcijaństwem a judaizmem zebrane zostały w tomie: J. Maritain, *Le mystère d'Israël*, Paris 1965.

W latach międzywojennych dom Maritainów w podparyskim Meudon stał się miejscem, gdzie regularnie spotykali się członkowie zainicjowanych przez filozofa jeszcze w latach dwudziestych tzw. *cercles thomistes*. Był to też swego rodzaju salon intelektualny, w którym gromadzili się przyjaciele Jacques'a i Raïssy, by przywołać tak ważne nazwiska świata kultury, jak: rosyjski filozof prawosławny Mikołaj Bierdiajew (1874–1948), islamista chrześcijański Louis Massignon (1883–1962), malarze Georges Rouault (1871–1958), Gino Severini (1883–1966), Hans Arp (1886–1966), Marc Chagall (1887–1985), kompozytor Éric Satie (1866–1925), poeci i pisarze Jean Cocteau (1889–1963), Charles du Bos (1882–1939), Pierre Reverdy (1889–1960). Na kartach dziennika prowadzonego przez Raïssę spotykamy także takie nazwiska, jak: Pablo Picasso (1881–1973)⁸, kompozytorzy Éric Satie (1866–1925), Manuel de Falla (1876–1946), Igor Strawiński (1882–1971)⁹, Jules Supervielle (1884–1960), Paul Éluard (1895–1952), Jean Cassou (1897–1986). Bywalcami domu Maritainów byli ponadto pisarka Gina Szwarz (1894–1973) i urodzony w Zgierzu rzeźbiarz Marek Szwarz (1892–1958), tak jak Raïssa i Chagall, przechrzczeni Żydzi, jak również Fernande Léger (1881–1951), Chaim Soutine (1893–1943), Jacques Lipchitz (1891–1973), Mojżesz Kisling (1891–1953).

* * *

Nowe nurty katolicyzmu, pojawiające się na początku XX stulecia i w okresie międzywojennym (np. neotomizm, tomizm egzystencjalny, personalizm chrześcijański) miały istotny wpływ na postawy artystów awangardy międzywojennej, a szczególną rolę odegrały w życiu młodych twórców żydowskich. Wyjątkowe znaczenie poglądy Jacques'a i Raïssy Maritainów miały dla zaprzyjaźnionego z nimi Marca Chagalla. Jego światopogląd, twórczość i radykalny zwrot ku religijności stanowiły punkt odniesienia i model do naśladowania dla grupy artystów żydowskich skupionych na Montparnassie.

Personalizm Maritaina ujmował zasadniczą kwestię – istotną dla artystów, dla których myśl filozofa była punktem wyjścia ich działań twórczych – uznawania samego aktu tworzenia jako aktu reli-

⁸ W 1930 r. Pablo Picasso namalował *Ukrzyżowanie*, olej na płótnie, 65,5 x 50 cm, obecnie w Musée Picasso, Paris, France [il. 4].

⁹ Igor Strawiński odwołał się do estetyki Maritaina w poemacie muzyczny zatytułowanym *Poétique musicale* z 1945 r.

gijnego. Maritain dowodził, że dzieło ma wymiar religijny nie dzięki tematowi, który artysta wybrał, czy przez wiarę, którą wyznaje, ale przez szczególne ujęcie formy w rzeczach, umożliwiającej mu wyobrażenie tego, co nazywał „subjectivité créatrice”. Rozumienie aktu twórczego jako religijnego pozwoliło personalistom, mającym – przypomnijmy – swe korzenie w katolicyzmie, postrzegać sztukę awangardy międzywojennej jako wywiedzioną z doświadczeń duchowych różnych wyznań, odpowiadającą na palące problemy polityczne: rozkład ładu republikańskiego w Europie wobec wznoszącej się potęgi reżimów komunistycznych i faszystowskich. Nie łącząc twórczości Chagalla z chrześcijaństwem, w której artysta podnosił fundamentalny dla niego motyw Ukrzyżowania¹⁰, widziało tę sztukę jako swoisty protest wobec nasilających się aktów bezprawia i przemocy. Przy czym, niezależnie od motywu Ukrzyżowania, podobnie jak czynili to artyści związani z Jung Idysz, podejmował tematy odnoszące się do Starego Testamentu.

Tak mocne uobecnienie w twórczości Chagalla, Jankiela Adlera, także Marka Szwarca tematów odnoszących się do Nowego Testamentu, szczególnie wyobrażenia Chrystusa Ukrzyżowanego, jak również wyobrażenia Madonny z Dzieciątkiem, wiąże się z dość powszechną na początku XX w. postawą intelektualistów żydowskich wpisujących się w nurt związany z żydowskimi badaniami nad życiem i naukami głoszonymi przez Jezusa. Znajdowano w nich odpowiedź na pewne podobieństwa między kanonicznymi ewangeliami a literaturą rabiniczną¹¹. Nurt liberalnego judaizmu przełomu XIX i XX w. starał się przedstawiać Jezusa jako tego, który rozumiał ducha judaizmu, stawiając na centralnym miejscu

¹⁰ Geneviève Schmitt-Rehlinger w pracy doktorskiej, obronionej w 2006 r. na Uniwersytecie w Metz, dowodzi, że Chagall namalował i narysował ponad 360 scen Ukrzyżowania. Po raz pierwszy scenę Ukrzyżowania przedstawił w 1908 bądź 1909 r., jak twierdzi G. Schmitt-Rehlinger. Por. G. Schmitt-Rehlinger, *Jésus le Christ dans l'oeuvre de Chagall*, sous la direction de Pierre-Marie Beaude, Université de Metz, 2006, <http://sdccer57.fr/wp-content/uploads/2012/06/Fiche-Hda-Crucifixion-blanche.pdf> (dostęp: 15 IV 2019), także: R. Ladous, *Marc Chagall et les Maritain. Une définition de l'art religieux*, „Revue des sciences religieuses” 2010, t. LXXXIV, no. 4, <http://rsr.revues.org/31> (dostęp: 29 X 2017).

¹¹ Literatura żydowskich, a także chrześcijańskich badaczy zajmujących się związkami między naukami Jezusa a literaturą rabiniczną jest obszerna i analizowanie jej w ramach niniejszego tekstu przekracza jego temat. Podaję przykładowo: J. Isaac, *Jésus et Israël*, Paris 1948 (pierwodruk: Paris 2000); J.-P. Roux, *Jezus*, przekł. J. Fenrychowa, Kraków 1995; ks. M. Rosik, *Jezus i judaizm w świetle Ewangelii według św. Marka*, Warszawa 2004.

jego aspekty profetyczne i moralne, „podczas gdy Prawo i obrządek w jego ujęciu były dlań czymś drugorzędnym”¹².

Kwestia żydowskiej apostazji¹³ i różnic między judaizmem a chrześcijaństwem, zarówno na gruncie ogólnych dysput teologicznych toczonych w szerokich kręgach intelektualistów żydowskich w tamtym czasie, jak i osobistych doświadczeń pojedynczych osób, które chrześcijaństwo wybrało jako swe przeznaczenie duchowe, doprowadziła do wyjątkowego skupienia uwagi na tym, by precyzyjnie określano swą tożsamość.

Zgodnie z przekonaniem panującym w niektórych środowiskach pisarzy, artystów i myślicieli, należących do młodszego pokolenia syjonistycznych aktywistów działających w Palestynie problem Jezusa i chrześcijaństwa postrzegano jako źródło własnej tożsamości wywiedzionej z życia w diasporze¹⁴. Nowy Testament postrzegano jako ramię Biblii hebrajskiej – Tanach (obejmującej Księgi Starego Testamentu), ustanowiony kodeks moralny, który – wyrósłszy z respektowanej przez judaizm litery prawa – złączony z nią, może w sposób uniwersalny służyć ludzkości¹⁵.

Samuel A. Horodecki¹⁶ głosił, że – jak relacjonuje Gideon Kouts – „Jezus całym sercem był Żydem, żył jak Żyd i myślał jak Żyd”. W artykule o chasydach, drukowanym w „He-Atid” w roku 1908, Horodecki napisał, że Jezus to „żydowski wyraz uczuciowości i mitu – później podobieństwa z nim znajdujemy w chasydyzmie”. Horodecki odnajdywał podobieństwa zarówno w formie, jak i treści nauczania przypisywanego Jezusowi i młodszym o 17 stuleci naukach Baal Szem Towa (Beszta)¹⁷.

¹² Por. G. Kouts, *Jezus i chrześcijaństwo w prasie hebrajskiej i żydowskiej na początku XX wieku. Casus Brennera*, <http://ksiazkihistoryczne.pl/historia-staryzna-jezus-i-chrzciscianie-w-zrodlach-rabinicznych/p,263772> (dostęp: 1 X 2017).

¹³ Należy w tym miejscu zaznaczyć, że zarówno Marc Chagall, jak i Marek Szwarz nigdy nie uważali się za apostatów, z mocą podkreślali, że są tak samo Żydami, jak chrześcijanami.

¹⁴ Por. np. S.A. Horodecki, *Rabbi Israel Beszt*, „He-Atid” 1908; C.J.D. Montefiore, *Some elements in the Religious Teaching of Jesus according to the Synoptic Gospels*, London 1910.

¹⁵ Por. Y. Beker, *Josef Klausner – ha'isz u-foolo / Josef Klausner – człowiek i jego praca*, Tel Aviv 1946.

¹⁶ Samuel A. Horodecki – syjonistyczny historyk zajmujący się dziejami chasydyzmu i mistycyzmu żydowskiego. *Księga Pel'a*, oprac. S.A. Horodecki, „Hatekufah” 1920, t. X, s. 283–329; *Leaders of Hasidism*, 1928; *Torat ha-kabla szel rabbi Jicchak Aszkenazi we-rabbi Chajim Vital*, Tel Aviv 1947. Podaje za: G. Scholem, *Mistycyzm żydowski*, przekł. I. Kania, Warszawa 1997.

¹⁷ G. Kouts, *op. cit.*, s. 338.

Wspomniany tu pogląd Horodeckiego mógł być bliski zarówno Szwarcowi, jak i Adlerowi oraz innym artystom grupy Jung Idysz. Postaci świętych oraz sceny z Nowego Testamentu są często obecne w twórczości artystów żydowskich skupionych w grupie. Również olśnienie chasydyzmem, któremu uległ Adler (był on także zafascynowany pismami Martina Bubera), mogło mieć m.in. swe źródła w przekonaniu o łączności nauk Baal Szem Towa z naukami Jezusa.

Religijna twórczość Marka Szwarca, a także zachowane intymne zapiski (przechowywane w Musée d'Art et d'Histoire du Judaïsme w Paryżu) dają obraz jego głębokiego doświadczania wiary i sztuki rozumianej jako zjawisko duchowe o szczególnej intensywności. Chrześcijaństwo umożliwiło mu wzniesienie się ponad ludzki los dzięki łasce Bożej, wedle wykładni Maritaina, przyjmował ten los, akceptując go bez protestu (jego przypadkowość, zgodę na cierpienie, ale i szczęście), jednakże nie bez zastrzeżeń. „Chrześcijanin bowiem – pisze Maritain – akceptuje to wszystko, co jest bólem i cierpieniem nieodłącznym od ludzkiego losu, lecz nie akceptuje zła moralnego i grzechu”¹⁸.

Swe przesłanie estetyczne Maritain sformułował w pracy *Art et scholastique* z 1924 r., w której zawarł m.in. esej poświęcony twórczości Georges'a Rouaulta, którego malarstwo i postawę duchową cenił szczególnie: „[...] wymagał od siebie zawsze pewnego ładu duchowego wiążącego się zawsze z subtelnym umiarem – pisał Maritain – z nieuchwytnymi niuansami, które musiały być wydobyte z wnętrza. [...] Podobnie jak jego zachwycające pejzaże, jego dzieła o treści religijnej kryją wiele niespodzianek [...]. Jeśli malarz należy, jak ten, o którym tu mowa, do rodziny największych, to przede wszystkim z tytułu swej poetyki. W każdym płótnie Rouaulta forma wypełnia przestrzeń – jedyną w swoim rodzaju przestrzeń, powstałą sama dla siebie – niezgłębioną koniecznością pokrewną tej, którą siły żywotne wszechświata wypełniają swoje granice. Dokonuje się to nie na mocy abstrakcyjnej rekompozycji, lecz poprzez działanie twórczego wzruszenia wywołanego w duszy poprzez pobudzenie niemylnie wrażliwego oko i głębi wyobraźni”¹⁹.

¹⁸ Cyt. podaję za: J. Maritain, *Pisma filozoficzne*, przekł. J. Fenrychowa, Kraków 1988, s. 57.

¹⁹ Idem, G. Rouault, „Cahiers Jacques Maritain”, 12 XI 1985, s. 24. Pierwotny druk w: „Revue Universelle” 1924.

O malarstwie Pabla Picassa z końca lat dwudziestych i trzydziestych Maritain pisał: „Picasso daje teraz wyraz gorzkiej i rozpaczliwej odrazie do dzisiejszego świata (a jednak jego zniekształcone ludzkie twarze są być może naszymi prawdziwymi podobiznami, takimi, jak widzą nas aniołowie). A współczesne malarstwo abstrakcyjne nie potrafi wyzwolić świata czystych, samowystarczalnych form; nie umie ono inaczej przekazać symbolicznych znaczeń świata czystych, samowystarczalnych form; nie umie ono inaczej przekazać symbolicznych znaczeń, jak tylko w bardzo uproszczony – i przez to uboższy – sposób”²⁰.

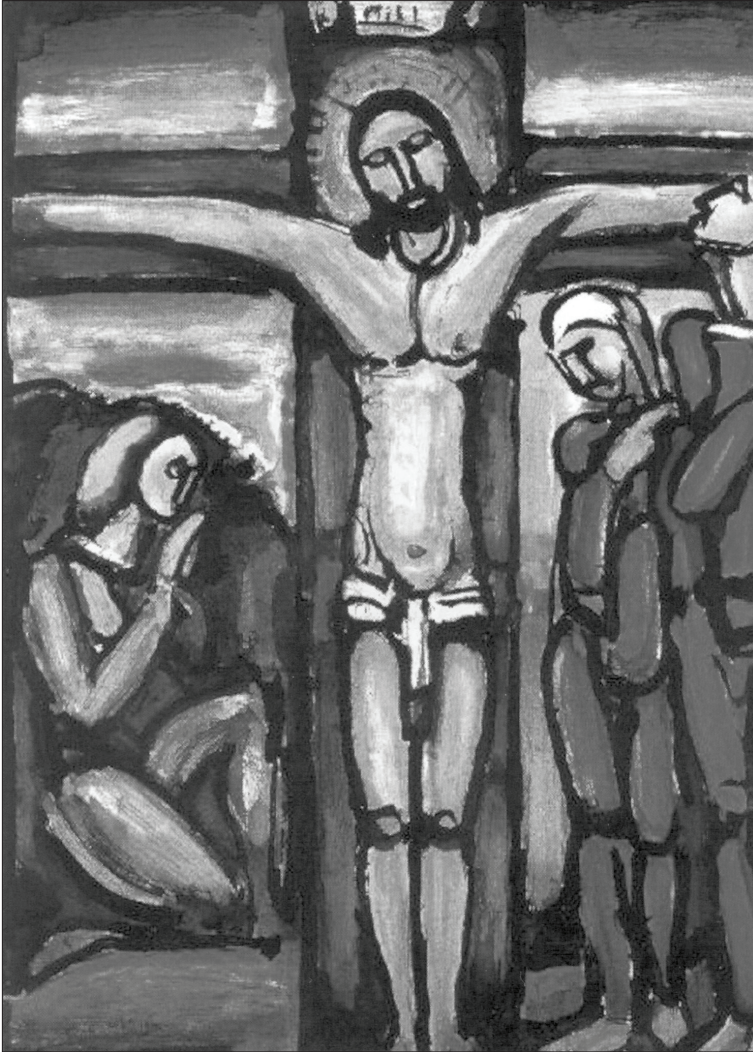
Raïssa Maritain o malarstwie Chagalla sprzed 1917 r. pisała: „Mówi się, że Rouault [il. 1] jest malarzem grzechu pierworodnego. Ale świat stworzony przez Chagalla nie zna grzechu, nienawiści ani dysonansu; promieniuje wdziękiem i radością, miłością i braterstwem. Ból świata jest również obecny pod postacią smutnej i melancholijnej kontemplacji; ale symbole pocieszenia są zawsze blisko”²¹.

W roku 1935 Chagall odbył podróż po Polsce, w roku 1938 namalował *Białe Ukrzyżowanie* [il. 2], pierwsze szkice do obrazu powstały już w 1937 r., po wybuchu hiszpańskiej wojny domowej. Obrazy Chagalla i innych artystów awangardy europejskiej demonstrowane były w ramach berlińskiej wystawy tzw. sztuki zdegenerowanej. W dniach 9–10 listopada 1938 r. w Niemczech dokonał się pogrom niemieckich Żydów (tzw. noc kryształowa). U dołu obrazu, po lewej stronie Ukrzyżowanego widzimy płonący zwój Tory rozwinięty tak, że ukazany został fragment tekstu z 1 Księgi Mojżeszowej 12 rozdziału, przeznaczonego na ten właśnie tydzień, gdy miał miejsce pogrom w Niemczech: „Rzekł bóg do Abrahama: wyjdź z ziemi swojej”.

W 1937 r. Picasso namalował *Guernicę* [il. 3]. Obraz został zamówiony przez rząd republikański dla ekspozycji w pawilonie hiszpańskim podczas wystawy światowej w 1937 r. w Paryżu. Artysta tym dziełem złożył hołd baskijskiemu miastu Guernica, które 26 kwietnia 1937 r. zostało zbombardowane przez niemiecki korpus Legion Condor, wchodzący w skład formacji Luftwaffe. Podczas wojny domowej w Hiszpanii (1936–1939) mieszkańcy miasta opowiedzieli się po stronie lewicowego rządu republikańskiego.

²⁰ Cyt. za: idem, *Pisma filozoficzne...*, s. 57.

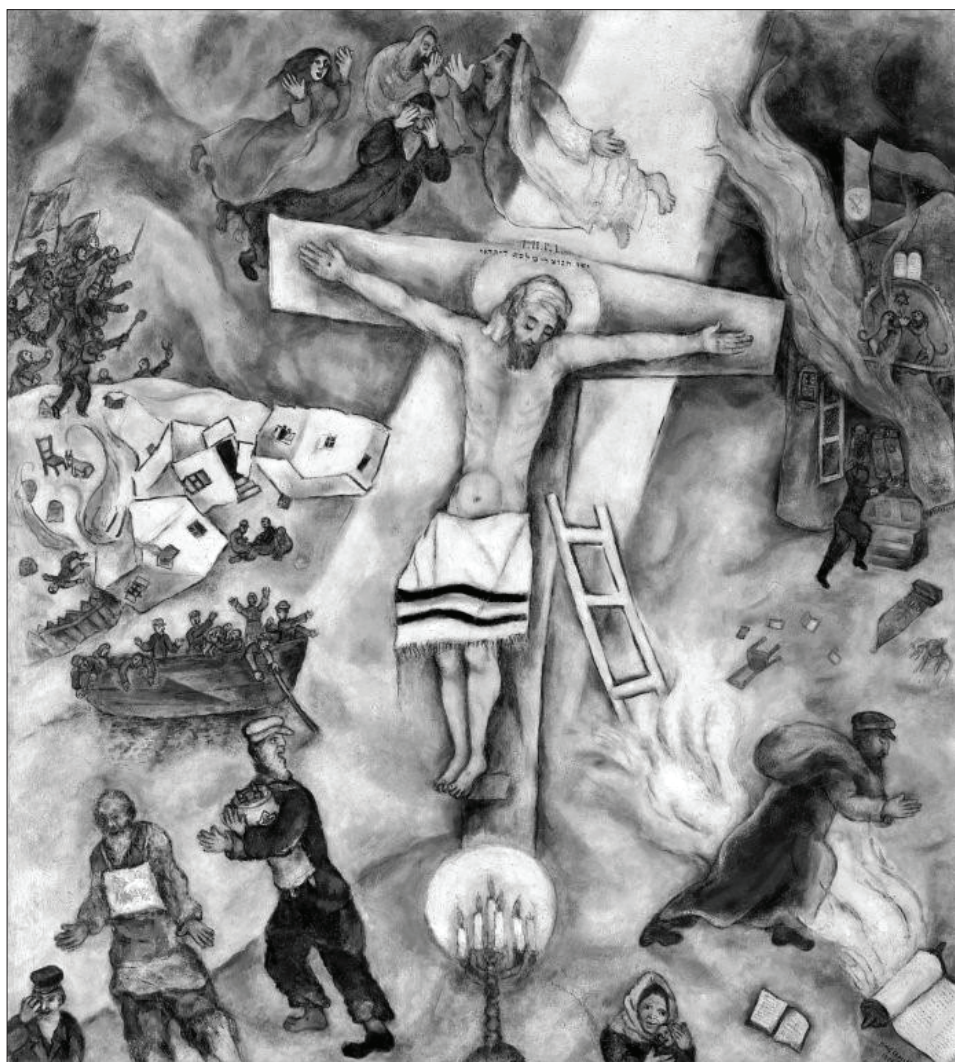
²¹ R. Maritain, *Chagall ou l'orage enchanté*, Geneva-Paris 1948, s. 126–127 (tłumaczenie własne Autorki).

1. Georges Rouault, *Ukrzyżowanie*, 1936, akwatinta
sucha igła, heliograviura, 26¼ x 20½
(kolekcja Roberta i Sandry Bowden)

Wydarzenie to stało się symbolem okrucieństwa wojennego. Picaso jako zwolennik ideologii pacyfistycznej i komunizmu opowiedział się po stronie Republiki.

Personalizm jako nurt filozoficzny, ukształtowany w międzywojniu we Francji, o czym był mowa, związany był z personalizmem chrześcijańskim. Główni przedstawiciele tych nurtów intereso-

2. Marc Chagall, *Białe Ukrzyżowanie*, 1938, olej na płótnie, 154,6 x 140 cm
(Instytut Sztuki, Chicago)

wali się filozofią sztuki, estetyką i etyką; zajmowali się problemami dotyczącymi istoty i aktu autokreacji jednostki, komunikacji interpersonalnej, ale także jednym z celów spotkań było zaproponowanie nowej wizji ładu społeczno-politycznego opartego na judeo-chrześcijańskim poszanowaniu osoby ludzkiej. Artystów skupionych wokół domu Maritainów – wobec nieuchronnie zbliżającej się katastrofy drugiej wojny światowej – mogła pociągać

3. Pablo Picasso, *Guernica*, 1937, olej na płótnie, 349 x 776 cm
(Muzeum Narodowe Centrum Sztuki Królowej Zofii, Madryt)

ekskluzywna atmosfera w nim panująca oraz poczucie wspólnoty dążeń i postrzeganie sztuki, której korzenie – jak chcieli personaliści – tkwią przede wszystkim w intelekcie, ale jednocześnie coraz bardziej sztuka staje się świadoma swej wolności.

„Skłonny jestem powiedzieć, iż wszystko ma swój początek w fakcie, że sztuka współczesna staje się coraz bardziej świadoma swojej wolności w odniesieniu do wszystkiego, co nie jest jej własnym istotnym prawem, świadomość konieczności nakazującej podporządkować sobie wszystko, co nie jest własną siłą twórczą, oraz tej lojalności wobec prawdy [podkreślenia – E.J.], której wymaga się od artysty, a która jest lojalnością wobec jego własnego indywidualnego widzenia” – pisał Maritain²².

Rozstrzygane przez francuskich myślicieli zagadnienia sensu doczesnego życia człowieka, jego relacje z transcendencją, personalistyczny kontakt z dziełem sztuki, rozumienie zakresu wolności podmiotu, ludzkie istnienie wobec natury i historii znajdowały wyraz w twórczości artystów awangardowych. Personalisti skupiali uwagę na wspólnocie wartości metafizyczno-etycznych, fenomenie

²² J. Maritain, *Pisma filozoficzne...*, s. 51.

4. Pablo Picasso, *Ukrzyżowanie*, 1930, olej na płótnie, 65,5 x 50 cm
(Muzeum Picassa, Paryż)

jednostki, jej wolności i odpowiedzialności oraz przynależnych jej niezwykłych prawach²³. Przekonanie, że każdy akt twórczy jest aktem indywidualnym, intymnym, dzięki któremu i poprzez który dzieło sztuki – jako owoc owego aktu – pozwala włączyć się artyście/jednostce w świat innych osób, znajdowało odzwierciedlenie w życiu i sztuce artystów spotykających się w Meudon.

Reasumując: wydawało się znamienne, że gdy zainteresowałam się związkami Marka Szwarcza i jego żony Giny z domem Maritainów, a także Marca i Belli Chagallów, gdy w pismach i dziennikach Raïssy znalazłam notatki ze spotkań w domu w Meudon z najwybitniejszymi artystami epoki awangardy, odpowiedź na to zainteresowanie otrzymałam w otwartej w grudniu 2014 r. w Bibliothèque Nationale w Strasburgu wystawie *Maritain et les artistes: Rouault*,

²³ Por. J.E. Burgos, *Personalizm. Autorzy i tematy nowej filozofii*, przekł. K. Kowrowski, Warszawa 2010, s. 29; S. Kowalczyk, *Personalizm – podstawy, idee, konsekwencje*, Lublin 2012.

Cocteau, Chagall... W ramach ekspozycji pokazano zbiory pochodzące z osobistego archiwum Maritainów: manuskrypty listów, setki dzieł dedykowanych Maritainom, niezliczoną liczbę fotografii. Twórcy awangardy międzywojennej skupieni wokół Maritainów, z których każdy wymagałby niezależnej prezentacji, pozostali tymi, którzy znajdowali – niezależnie od swych korzeni i przynależności religijnej czy etnicznej – w personalistycznej filozofii dwudziestolecia międzywojennego jakąś formę pokrzepienia czy też – jak w przypadku Maxa Jacoba – duchową ostoję, schronienie w świecie mistyki i żarliwej religijności. Ten wiek awangardowych manifestów i deklaracji miał wyraźną skłonność do irracjonalnej gry i doświadczeń, ale też żarliwości, wizyjności, kalamburu i przede wszystkim wolności w ramach granic sztuki.

Bibliografia

OPRACOWANIA

- Beker Y., *Josef Klausner – ha'isz u-foolo / Josef Klausner – człowiek i jego praca*, Tel Aviv 1946, s.n.n.
- Burgos J.E., *Personalizm. Autorzy i tematy nowej filozofii*, przekł. K. Koprowski, Warszawa 2010.
- Horodecki S.A., *Rabbi Israel Beszt*, „He-Atid” 1908, s. 17–19.
- Isaac J., *Jésus et Israël*, Paris 1948 (pierwodruk: Paris 2000).
- Jacob M., *Derniers poèmes en vers et en prose*, Paris 1945.
- Jacob M., *Poematy prozą*, przekł. J. Hartwig, A. Ważyk, Kraków 1983.
- Janicka K., *Surrealizm*, Warszawa 1972.
- Kowalczyk S., *Personalizm – podstawy, idee, konsekwencje*, Lublin 2012.
- Księga Peli'a*, oprac. S.A. Horodecki, „Hatekufah” 1920, t. X, s. 283–329.
- Maritain J., *G. Rouault*, „Cahiers Jacques Maritain”, 12 XI 1985, s. 12.
- Maritain J., *Le mystère d'Israel*, Paris 1965.
- Maritain J., *Pisma filozoficzne*, przekł. J. Fenrychowa, Kraków 1988.
- Maritain J., *Trois réformateurs: Luther – Descartes – Rousseau. Avec six portraits*, Paris 1925.
- Maritain J., *Trzej reformatorzy: Luter – Descartes – Rousseau*, przekł. K. Michalski, Warszawa 1939.
- Maritain R., *Chagall ou l'orage enchanté*, Geneva–Paris 1948.
- Montefiore C.J.D., *Some elements in the Religious Teaching of Jesus according to the Synoptic Gospels*, London 1910.

- Porter-Szücs B., *Faith and Fatherland. Catholicism, Modernity, and Poland*, Oxford 2011.
- Rosik M., *Jezus i judaizm w świetle Ewangelii według św. Marka*, Warszawa 2004.
- Roux J.-P., *Jezus*, przekł. J. Fenrychowa, Kraków 1995.
- Scholem G., *Mistycyzm żydowski*, przekł. I. Kania, Warszawa 1997.
- Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, przekł. P. Belch OP, t. I, Londyn 1963.

NETOGRAFIA

- Kouts G., *Jezus i chrześcijaństwo w prasie hebrajskiej i żydowskiej na początku XX wieku. Casus Brennera*, <http://ksiazkihistoryczne.pl/historia-starozytna-jezus-i-chrzescijanie-w-zrodlach-rabinicznych/p.263772> (dostęp: 1 X 2017).
- Ladous R., *Marc Chagall et les Maritain. Une définition de l'art religieux*, „Revue des sciences religieuses” 2010, t. LXXXIV, no. 4, <http://rsr.revues.org/31> (dostęp: 29 X 2017).
- Schmitt-Rehlinger G., *Jésus le Christ dans l'oeuvre de Chagall*, sous la direction de Pierre-Marie Beaude, Université de Metz, 2006, <http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/59426> (dostęp: 29 X 2017).